

Wpływ tożsamości narodowej na ocenę reprezentantów obcych narodowości: o dwóch konsekwencjach narodowej identyfikacji¹

Kinga Lachowicz-Tabaczek²

Instytut Psychologii, Uniwersytet Wrocławski

THE INFLUENCE OF NATIONAL IDENTITY ON THE EVALUATION OF THE REPRESENTATIVES OF FOREIGN NATIONS: ON TWO CONSEQUENCES OF NATIONAL IDENTIFICATION

Summary. The study is devoted to theoretical and empirical analysis of the phenomenon of prejudices with the use of the presuppositions of Tajfel's and Turner's theory of social identity (1979). On the basis of those presuppositions prejudices towards other nations may arise due to the involvement of cognitive and motivational aspects of national identity. The first of them results from the awareness of psychological boundaries of one's own national group; the second results from a tendency to preserve its separate character and positive image.

It is anticipated then that the reduction of national prejudices will take place when the borders of one's own group are indistinct or national identity is supported. Now aversion to other nations is expected in the circumstances when the borders of one's own nation are more and more distinct or national identity is threatened.

The circumstances which enable those hypothesis to be verified were created in a laboratory experiment. The subjects were suggested a definite level of their personal or national similarity with the representatives of other nations.

The findings have confirmed both groups of predictions. Under the circumstances which strengthened national identity or indistinctness of borders of the group other nations were increasingly favoured. Now aversion to other nations was more intense when national identity was threatened or the borders of one's nations became very distinct.

The findings have been discussed with regard to their application in preventing and reducing prejudices under the actual social circumstances.

TOŻSAMOŚĆ NARODOWA JAKO ŹRÓDŁO UPREDZEŃ NARODOWOŚCIOWYCH PERSPEKTYWA TEORII TOŻSAMOŚCI SPOŁECZNEJ H. TAJFELA I J. TURNERA

Upredzenia narodowościowe rozumiane jako negatywna postawa wobec członków innych grup narodowych lub etnicznych (np. Stephan, 1985) są zjawiskiem wielowymiarowym, które ma uwarunkowania zarówno o charakterze psychologicznym, socjokulturowym, jak i historycznym (Fishbein, 1996).

Złożona natura tego zjawiska znajduje również wyraz w różnorodności jego wyjaśnień psychologicznych (por. Stroebe, Insko, 1989). Grupują się one wokół mechanizmów poznawczych, wywodzących upredzenia z istnienia stereotypów, oraz mechanizmów motywacyjnych, odnajdujących źródła upredzeń w niezaspokojonych potrzebach i dążeniach.

Teorią, która wydaje się oferować możliwość integracji różnych psychologicznych perspektyw analizy fenomenu upredzeń, jest koncepcja tożsamości społecznej H. Tajfela i J. Turnera (Tajfel, Turner, 1979; Turner, 1975).

Natomiast mechanizm, który skupia w sobie całą wielowymiarowość tego zjawiska, można wiązać z pojęciem tożsamości narodowej.

Koncepcja tożsamości społecznej opisuje mechanizmy oraz konsekwencje tworzenia się grup społecznych. Zgodnie z jej podstawowymi założeniami do uformowania grupy dochodzi w momencie, gdy dwie lub więcej osób zaczyna spostrzegać siebie w kategoriach wspólnych właściwości, które odróżniają je od innych ludzi (Tajfel, Turner, 1979). Wiele danych wskazuje na to, że czynniki wystarczające do wytworzenia się przekonania o istnieniu odrębnych kategorii społecznych oraz przeświadczenia jednostki o przynależności do jednej z nich mogą być zupełnie trywialne (np. kolor oczu) lub nawet mogą opierać się na losowym podziale na odrębne zbiorowości (Billig, Tajfel, 1973; Tajfel i in., 1971). O tym, że tak minimalne różnice pomiędzy ludźmi rzeczywiście mogą wystarczyć do powstania grup, świadczy występowanie w tych warunkach typowych zjawisk grupowych.

¹ Badania prezentowane w artykule były finansowe z grantu KBN 1H0106713.

Artykuł był przygotowywany podczas pobytu autorki na stypendium w Netherland Institute for Advanced Study w Holandii (Wassenaar, 1997).

Dziękuję Dariuszowi Dolińskiemu za uwagi do pierwszej wersji tego artykułu.

² Adres do korespondencji: Instytut Psychologii Uniwersytetu Wrocławskiego, ul. Dawida 1, 50-527 Wrocław, e-mail: kla@dawid.uni.wroc.pl.

Po pierwsze, jednostka, która zaczyna siebie uważać za reprezentanta określonej społeczności, podlega działaniu zjawiska akcentuacji, polegającego na pomniejszaniu różnic pomiędzy osobami uznawanymi za reprezentantów własnej zbiorowości oraz przecenianiu różnic pomiędzy osobami zakwalifikowanymi do własnej i innych grup (Tajfel, Wilkes, 1963; Tajfel, 1969). Wystąpienie efektu akcentuacji świadczy o wyodrębnieniu się w świadomości jednostki przekonania o istnieniu odrębnych kategorii reprezentujących własną i obce grupy społeczne.

Po drugie, nawet w warunkach, gdy przydział do danej grupy jest losowy i anonimowy a badani dokonujący podziału dóbr osobiście nie korzystają w wyniku lepszego traktowania członków własnej grupy, obserwuje się tendencję do faworyzowania własnej i dewaluacji innych społeczności (*in-group, out-group bias*) (Tajfel i in. 1971). Jej przejawem jest nie tylko przypisywanie członkom swojej grupy bardziej pozytywnych cech niż reprezentantom innych grup, ale też podział dóbr bardziej korzystny dla przedstawicieli własnej społeczności (Brewer, 1979b).

Zgodnie ze stanowiskiem twórców teorii tożsamości społecznej, oba te zjawiska świadczą o powstaniu w świadomości jednostki poczucia tożsamości społecznej. Poczucie to kształtują mechanizmy poznawcze związane z określeniem specyficznych cech odróżniających własną grupę od innych społeczności oraz mechanizmy motywacyjne ukierunkowane na zachowanie odrębności kategorii własnej grupy i jej pozytywne odróżnienie od innych społeczności. Zostają one zaktywizowane w momencie, gdy jednostka włączy przekonanie o przynależności do grupy w obraz własnej osoby (Tajfel, Turner, 1979; Tajfel, 1982). Jeżeli efekt identyfikacji z grupą i dążenie do jej faworyzacji oraz dewaluacji reprezentantów innych społeczności można wywołać nawet u członków grup utworzonych według losowych kryteriów, to tendencje te powinny być znacznie silniejsze w grupach realnie istniejących, kształtujących się w dłuższym czasie, na bazie wielu różnicujących kryteriów, takich jak język, religia, historia, tradycja, co ma miejsce w przypadku grup narodowościowych.

Pomimo że teoria tożsamości społecznej tworzy możliwość wyjaśnienia wpływu tożsamości narodowej na powstawanie uprzedzeń etnicznych i narodowościowych, jej założenia nie były dotąd w pełni wykorzystane do zrozumienia natury tego zjawiska i stworzenia metod oddziaływania na nie (nawet jeden z twórców tej teorii (Tajfel, 1982), opisując w obszernym przeglądzie dotyczącym relacji międzygrupowych metody redukcji uprzedzeń, nie wspomina o możliwości zastosowania w tym zakresie założeń jego koncepcji).

Na podstawie założeń teorii Tajfela i Turnera można przewidywać, że sposób, w jaki będą spostrzegane inne narodowości, będzie bezpośrednią konsekwencją rozwinięcia się poczucia tożsamości narodowej. Podstawą tożsamości jest zdefiniowanie kategorii własnej grupy, a więc określenie przynależnych jej cech oraz właściwości odróżniających ją od innych grup narodowościowych. Bezpośrednią konsekwencją wyodrębnienia kategorii własnej i obcych grup narodowych jest powstanie efektu akcentuacji, który powoduje wyolbrzymianie różnic pomiędzy własną i innymi grupami narodowościowymi oraz minimalizowanie różnic pomiędzy reprezentantami każdej z grupy odrębnie. Proces ten prowadzi do stereotypizacji własnej i obcych grup. Jednocześnie dookreślenie definicji własnej grupy kierowane jest przez dążenie do pozytywnego odróżnienia własnej nacji od innych. Może ono zostać zrealizowane poprzez faworyzację jej reprezentantów, a więc wzbudzenie postawy etnocentrycznej (Turner, 1975), lub poprzez dewaluację innych grup narodowościowych, m.in. powstanie uprzedzeń. Z perspektywy założeń teorii tożsamości społecznej można opisać zatem powstawanie uprzedzeń narodowościowych jako proces dwuetapowy, aktywizujący zarówno poznawczy, jak i motywacyjny komponent tożsamości narodowej. Ten pierwszy związany jest z powstaniem przeświadczenia jednostki o przynależności do odrębnej nacji, ten drugi – ze wzbudzeniem dążenia do budowania jej pozytywnego wizerunku.

Ulokowanie źródeł uprzedzeń w mechanizmach związanych z poczuciem tożsamości narodowej umożliwia spójne wyjaśnienie powodów powszechności uprzedzeń, a także zasad wyboru ich obiektu, trudnych do przewidzenia na gruncie innych koncepcji opisujących źródła uprzedzeń.

Mechanizmy decydujące o wyborze obiektu uprzedzeń powinny łączyć się z przekonaniem, że zdeprecjonowanie pewnych grup narodowościowych będzie służyć budowaniu pozytywnego wizerunku własnej nacji lub obronie zagrożonej samooceny grupowej. Przekonania takie mogą mieć swoje uzasadnienie w wydarzeniach historycznych, których aktorami byli reprezentanci innych narodów, kreując zagrożenie dla egzystencji i dumy własnej nacji albo umożliwiając uzyskanie wysokiego jej prestiżu lub zysku ekonomicznego. Najsilniej powinny oddziaływać na te przekonania traumatyczne wydarzenia z przeszłości oraz utrwalane relacje dominacji i zależności pomiędzy narodami. Realne zagrożenie doznawane ze strony innej państwa lub też rzeczywiste jego podporządkowanie w przeszłości ma niewątpliwie wpływ na aktualną ocenę reprezentantów zamieszkującej w tym państwie narodowości (Fishbein, 1996; Seago, 1947).

Jeżeli więc poczucie przynależności narodowej i tendencja do podkreślenia wartości własnej grupy mogą być odpowiedzialne za tworzenie się tendencji do dewaluacji obcych narodowości, to mogą one mieć również udział w poprawieniu ich wizerunku. Osiągnięcie tego celu powinno być możliwe albo poprzez osłabienie związku z własną grupą narodowościową, albo poprzez wzmocnienie samooceny grupy, tak aby nie było konieczne deprecjonowanie innych w celu jej podwyższenia. W obu tych przypadkach można oczekiwać zmniejszenia niechęci wobec innych narodowości. W pierwszym przypadku uprzedzenia powinny zanikać w związku

TOŻSAMOŚĆ NARODOWA A OCENA OBCYCH NARODOWOŚCI

z redukcją mechanizmu generującego dążenie do budowania pozytywnego wizerunku własnej nacji, w drugim – w związku z zaspokojeniem tego dążenia.

Nasilenia uprzedzeń można natomiast spodziewać się w momencie wzmocnienia identyfikacji z własną grupą narodowościową lub zagrożenia jej pozytywnego wizerunku.

WPŁYW PODOBIENSTWA DO INNYCH GRUP SPOŁECZNYCH

NA OCENĘ ICH REPREZENTANTÓW

UDZIAŁ POZNAWCZYCH I MOTYWACYJNYCH ASPEKTÓW
ZAANGAŻOWANIA TOŻSAMOŚCI SPOŁECZNEJ

Na podstawie założeń teorii Tajfela i Turnera można przewidywać, że czynniki angażujące poczucie tożsamości społecznej mogą działać poprzez motywacyjne albo poznawcze aspekty tego stanu. Czynnikiem, który może angażować zarówno poznawcze, jak i motywacyjne aspekty tożsamości społecznej, jest podobieństwo reprezentantów własnej grupy do członków innych społeczności. Z jednej bowiem strony podobieństwo do innej narodowości może wpływać na osłabienie ostrości granic oddzielających własną narodowość od innych, z drugiej – na stopień realizacji dążenia do pozytywnego odróżnienia się od nich.

W wielu opracowaniach opierających swoje przewidywania na teorii tożsamości społecznej zwraca się uwagę tylko na jeden rodzaj konsekwencji dostrzeżenia podobieństwa własnej grupy do innej tego typu społeczności, tj. zagrożenie poczucia tożsamości społecznej i zwiększenie niechęci czy dystansu wobec grupy zbliżającej się pod względem pewnych właściwości do własnej społeczności (Brown, 1984; 1996; Turner, 1978). Wydaje się jednak, że dotychczasowe interpretacje teorii tożsamości są niepełne. Opierając się bowiem na jej założeniach, można przewidywać przeciwstawny wpływ percepcji podobieństwa do innej grupy narodowej na jej ocenę w przypadku zaangażowania każdego z aspektów identyfikacji grupowej (poznawczego lub motywacyjnego).

Wtedy, gdy pobudzone są poznawcze mechanizmy tożsamości społecznej, przedmiotem koncentracji jest charakterystyka własnej grupy. Dostrzeżenie podobieństwa do innych społeczności powinno powodować w tych warunkach rozmycie granic własnej i innych grup, osłabienie efektu akcentuacji, a w efekcie zwiększenie sympatii do reprezentantów innych społeczności. W takich warunkach spostrzegane podobieństwo staje się więc jednym z czynników zmniejszających jednoznaczność w definiowaniu kategorii własnej i obcych grup. Inne czynniki tego typu, m.in. indywidualizacja członków obcych grup (Wilder, 1978) albo rozmycie kryteriów identyfikacji reprezentantów swojej własnej grupy narodowościowej (Trzebińska, 1992), okazały się powodować redukcję uprzedzeń.

Przeciwnych efektów można oczekiwać w przypadku, gdy percepcji podobieństwa do innych grup towarzyszy zaangażowanie mechanizmów motywacyjnych związanych z tożsamością społeczną. Wysoki poziom tego podobieństwa może prowadzić do zagrożenia poczucia tożsamości społecznej i powstania motywacji do odróżnienia się. W celu przywrócenia przeświadczenia o unikalności własnej grupy mogą zostać wykorzystane techniki polegające na deprecjonowaniu i dystansowaniu się wobec reprezentantów społeczności, względem których to podobieństwo zostało dostrzeżone (Tajfel, 1982; Turner, 1978).

Na bazie idei dwóch komponentów konstytuujących tożsamość społeczną można również postawić dwukierunkowe przewidywania odnośnie do następstw percepcji braku podobieństwa do innych nacji w warunkach zaangażowania motywacyjnych i poznawczych elementów tożsamości narodowej.

Dostrzeżenie braku podobieństwa własnej grupy do innych w przypadku, gdy wyraziste są poznawcze aspekty tożsamości społecznej, powinno wyostrzyć granice własnej grupy i spowodować wzrost niechęci do innych społeczności. Natomiast zaznaczenie braku podobieństwa do innych grup, jako że pozwala na dookreślenie obrazu własnej grupy i wzmocnienie przez to poczucia tożsamości społecznej (Tajfel, 1982), powinno zredukować tendencję do odróżniania się i doprowadzić do zwiększenia życzliwości w ocenie innych narodowości.

Dotychczasowe wyniki badań nad wpływem podobieństwa do innych grup na ich ocenę są bardzo niejednoznaczne, co może stanowić pewną przesłankę do twierdzenia o trafności przewidywań opartych na wyróżnieniu dwóch komponentów tożsamości społecznej.

Przeważająca część wyników badań korelacyjnych wskazuje na to, że podobieństwo pod względem kulturowym pomiędzy grupami etnicznymi zwiększa przychylność do nich (LeVine, Campbell, 1972), podwyższa ocenę ich atrakcyjności oraz podnosi żywione do nich zaufanie (Brewer, 1979b). Okazało się, że spostrzegana bliskość wartości charakteryzująca grupy narodowościowe (konkretnie Żydów i Niemców) również wpływa na osłabienie wzajemnych postaw antagonistycznych (Schwartz, Struch, 1989). Jednak są też wyniki pokazujące, że zależność ta nie jest bezwyjątkowa, ale może być modyfikowana przez czynniki związane z percepcją stopnia zagrożenia ze strony innych grup narodowościowych. W badaniach Henderson-King i in. (1997) stwierdzono, że spostrzeganie innych narodowości jako zagrażających i jednocześnie podobnych do własnej grupy narodowej jest powiązane z ich negatywną oceną. Natomiast dostrzeganie podobieństwa do innych grup narodowościowych, ocenianych jako niezagrażające, okazało się współwystępować z ich pozytywną oceną.

Część wyników badań eksperymentalnych poświęconych wpływowi podobieństwa do innych grup na ocenę ich reprezentantów wskazuje na to, że grupy spostrzegane jako podobne oceniane są lepiej niż grupy spostrzegane jako odmienne od własnej (Brown, 1984; Good, Nelson, 1973). W innych badaniach jednak obserwowano prawidłowość przeciwną (Turner, Brown, Tajfel, 1979) lub stwierdzano w różnych warunkach eksperymentalnych obie zależności (Turner, 1978; Brown, Abrams, 1986).

Badania te cechuje bardzo duża różnorodność proceduralna. Dotyczy ona sposobu wprowadzania informacji o podobieństwie, jego kryterium (tj. wymiaru, na którym badani oceniali własną i obce grupy), charakteru porównywania (osobiste, międzygrupowe) oraz sposobu pomiaru ustosunkowania wobec grup, do których dostrzegano podobieństwo (uwzględniano tutaj sposób dystrybucji dóbr pomiędzy własną i obcymi grupami, ocenę właściwości reprezentantów innych społeczności, wielkość odczuwanego w stosunku do nich dystansu oraz ocenę ich atrakcyjności). Pomimo tej różnorodności proceduralnej możliwe wydaje się sformułowanie pewnych uogólnień dotyczących charakteru czynników modyfikujących związek pomiędzy spostrzeganym podobieństwem do reprezentantów innych grup społecznych a ich oceną.

Wyniki badań pokazały, że dostrzeżenie takiego podobieństwa zmniejszało tendencję do dyskryminacji innych społeczności, gdy reprezentanci grupy oceniającej mieli słabe nastawienie rywalizacyjne (Brown, 1984), podejmowali wcześniej kooperację z ocenianymi grupami (Worchel i in. 1978) lub też w sytuacji, gdy różnice między grupami nie zostały zaznaczone (Turner, 1978). Natomiast spostrzegane podobieństwo do obcej grupy nasilało tendencję do jej dyskryminacji, gdy pozytywna tożsamość grupowa była zagrożona poprzez stworzenie niejasności dotyczącej pozycji wobec innej grupy (Mummendey, Schreiber, 1984) czy też zasugerowanie bardzo dużego podobieństwa do innej grupy (Roccas, Schwartz, 1993; Brown, Abrams, 1986). Z drugiej jednak strony ten sam efekt obserwowano wtedy, gdy różnice pomiędzy grupami w zakresie pewnych wysoce pożądanym wymiarów były jasno określone poprzez wskazanie na wyższość wobec innej grupy (Turner, 1978) i wówczas, gdy badani mieli sytuacyjnie lub dyspozycyjnie wytworzone nastawienie rywalizacyjne (Brown, 1984; Turner, Brown, Tajfel, 1979).

Probuując ustalić warunki, w jakich podobieństwo do innych grup wpływa na zwiększenie, a w jakich na zmniejszenie przychylności do nich, Brown (1984) postawił tezę, że są one określone poziomem zagrożenia tożsamości społecznej. W przypadku gdy jest on wysoki, podobieństwo zwiększa niechęć do innych nacji, a przeciwnie dzieje się, gdy zagrożenie to jest niewielkie. Zdaniem Browna, przewidywania teorii tożsamości społecznej trafne są tylko dla warunków, w których dostrzeżenie podobieństwa do innej grupy zagraża tożsamości społecznej. Wyjaśnienie to jednak nie tłumaczy tych wyników badań, które pokazały, że wtedy, gdy tożsamość społeczna nie była zagrożona, ale została zaznaczona wyższość własnej grupy lub też wzbudzona gotowość do jej udowodnienia (wynikająca z rywalizacyjnego nastawienia), uzyskiwano podobne efekty wpływu podobieństwa do innych grup, jak w warunkach zagrożenia tożsamości.

Wydaje się, że odwołując się do dwóch komponentów tożsamości społecznej, uzyskiwane dotąd wyniki można wyjaśnić w ramach teorii tożsamości społecznej i założyć, że przeciwne efekty wpływu spostrzeganego podobieństwa do innej grupy na jej ocenę wynikają z zaangażowania różnych aspektów tożsamości społecznej. Jeśli okoliczności sprzyjają niskiemu zaangażowaniu lub zmniejszaniu wyrazistości tożsamości grupowej (tj. przy braku wyraźnych podziałów na grupy czy słabym nastawieniu rywalizacyjnym), aktywny jest poznawczy aspekt tożsamości społecznej. Wtedy właśnie ocena obcej grupy jako zbliżonej do własnej prawdopodobnie powoduje rozmycie granic dzielących obie grupy, osłabia podstawy do poznawczego wyodrębnienia własnej społeczności i tendencję do jej faworyzacji. Jeżeli sytuacja w wysokim stopniu angażuje motywacyjny aspekt tożsamości społecznej (albo poprzez zagrożenie unikalności czy statusu grupy, albo – przeciwnie – poprzez zaznaczenie wyższości wobec innych grup), to percepcja podobieństwa do innych społeczności nasila niechęć czy dystans wobec nich albo w wyniku zwiększenia tendencji do odróżniania się, albo w związku z aktywizacją tendencji do obrony zagrożonej tożsamości.

Zgodnie z przedstawionym wyżej rozumowaniem, podkreślenie braku podobieństwa do innych społeczności powinno również działać zarówno na poznawczy, jak i motywacyjny aspekt tożsamości narodowej; w pierwszym przypadku – powodując nasilenie uprzedzeń poprzez zaznaczenie kategorii własnej grupy, w drugim – ich osłabienie dzięki gratyfikacji dążeń tożsamościowych. W dostępnej literaturze nie odnaleziono jednak badań bezpośrednio sprawdzających wpływ uzyskania informacji o unikalności cech własnej społeczności na ocenę reprezentantów innych nacji.

Istnieją jednak dane, które w sposób pośredni potwierdzają prawdziwość przewidywań dotyczących skutków dostrzeżenia braku podobieństwa własnej grupy do innych, wtedy gdy okoliczności angażują poznawcze aspekty tożsamości grupowej. Dostarczają ich badania, w których sytuacyjnie lub dyspozycyjnie zwiększano dostępność kategorii własnej grupy. Oddziaływania sytuacyjne polegały na zaznaczaniu obecności innej grupy lub wskazaniu na istnienie różnic pomiędzy własną grupą a obcymi społecznościami (por. Tajfel, 1982; Oakes, 1987). Dyspozycyjną wyrazistość tej kategorii uzyskiwano natomiast w grupie osób o dyspozycyjnie niskiej odrębności schematu My (reprezentującego właściwości społeczności, z którą podmiot się identyfikuje) od schematu Ja

TOŻSAMOŚĆ NARODOWA A OCENA OBCYCH NARODOWOŚCI

(odzwierciedlającego indywidualne cechy jednostki) (Jarymowicz, 1994). Okazało się, że warunki podnoszące dostępność kategorii własnej grupy zwiększają stereotypowość w spostrzeganiu innych społeczności (Jarymowicz, 1994a; Kwiatkowska, 1994) oraz nasilają efekt faworyzacji własnej grupy i dewaluacji innych grup (por. Tajfel, 1982; Oakes, 1987).

IDEA I HIPOTEZY BADANIA

Celem eksperymentu było sprawdzenie hipotezy o wpływie zaangażowania tożsamości narodowej na ocenę reprezentantów innych narodowości. Przewidywania na temat związku tych zmiennych bazowały na wyróżnieniu motywacyjnych i poznawczych aspektów tożsamości narodowej. Zaangażowanie tożsamości narodowej wywoływano poprzez sugerowanie badanym ich osobistego podobieństwa lub podobieństwa typowego Polaka do przedstawicieli innych nacji.

Czynnikiem, który miał modyfikować aktywizację poznawczych lub motywacyjnych aspektów tożsamości narodowej, był stosunek do własnej nacji. Założono, że motywacyjny aspekt tożsamości narodowej związany z troską o pozytywne odróżnienie wizerunku własnej nacji od właściwości reprezentantów innych narodowości powinien dominować u osób pozytywnie ustosunkowanych do własnej nacji. U osób o negatywnym stosunku do własnej nacji zakładano dominację poznawczych aspektów tożsamości narodowej, a więc wiedzy o typowych atrybutach jej reprezentantów.

Ze względu na to, że osoby o pozytywnej i negatywnej tożsamości narodowej różnią się zakresem, w jakim dominują u nich poznawcze i motywacyjne aspekty tożsamości narodowej, można się u nich spodziewać zróżnicowanych reakcji na informację o podobieństwie do reprezentantów obcych narodowości.

Spostrzeganie dużego podobieństwa do reprezentantów innych nacji u osób negatywnie ustosunkowanych do własnej narodowości powinno spowodować u nich rozmycie granic pomiędzy własną a obcymi narodowościami i złagodzenie negatywizmu w ocenie tych ostatnich. W przypadku osób o pozytywnej tożsamości narodowej informacja o dużym podobieństwie do reprezentantów innych narodowości może zagrozić tożsamości narodowej i wzbudzić tendencję do jej obrony poprzez dystansowanie się i wzrost negatywnych emocji wobec innych grup narodowych.

Warunki podkreślające niskie podobieństwo do innych nacji powinny spowodować u osób o negatywnym stosunku do Polaków wyostrenie świadomości atrybutów i granic własnej nacji i w ten sposób – nasilenie tendencji do dystansowania się wobec przedstawicieli innych narodowości. Natomiast to samo oddziaływanie powinno przeciwnie wpłynąć na osoby pozytywnie ustosunkowane do własnej nacji – wzmocnić ich dążenia tożsamościowe (których przedmiotem jest własna nacja) i zredukować tendencję do odróżniania się od innych narodowości.

W sumie oczekiwano więc interakcji pomiędzy poziomem sugerowanego osobistego lub narodowego podobieństwa do obcych nacji a stosunkiem do Polaków. Powinna ona polegać na redukcji uprzedzeń narodowościowych u osób pozytywnie ustosunkowanych do własnej nacji w wyniku spostrzeżenia braku podobieństwa do obcych narodowości (poprzez gratyfikację dążeń tożsamościowych) i ich wzroście w tych samych warunkach u osób niechętnie nastawionych do Polaków (poprzez zwiększenie wyrazistości kategorii własnej grupy narodowej). Natomiast podkreślenie osobistego lub narodowego podobieństwa do przedstawicieli innych narodowości powinno spowodować wzrost sympatii do nich u osób o negatywnym stosunku do Polaków (dzięki rozmyciu kategorii własnej grupy narodowej), a nasilenie niechęci do nich u osób o pozytywnym stosunku do własnej grupy narodowej (poprzez zagrożenie tożsamości narodowej).

SCHEMAT BADANIA

W celu sprawdzenia tych przewidywań w eksperymencie zostały stworzone warunki, w których w różnym stopniu angażowano tożsamość narodową. Dokonywano tego poprzez sugerowanie badanym podobieństwa (bardzo niskiego, umiarkowanego lub bardzo dużego) do przedstawicieli innych nacji. Podobieństwo to odnoszono osobiście do badanych lub do całej narodowości, którą miał uosabiać przeciętny przedstawiciel polskiej nacji. Motywacyjne i poznawcze aspekty tożsamości narodowej miały być aktywizowane u osób pozytywnie lub negatywnie ustosunkowanych do własnej nacji. Do schematu badania włączono również dwie grupy kontrolne, które nie otrzymywały żadnej informacji o podobieństwie do reprezentantów innych nacji. Jedna grupa była złożona z osób o pozytywnej, druga – z badanych o negatywnej tożsamości narodowej.

W sumie eksperyment przyjął schemat trójczynnikowy: 3 (bardzo duże vs. umiarkowane vs. bardzo małe podobieństwo do przedstawicieli innych nacji) x 2 (osobiste vs. narodowe podobieństwo do przedstawicieli obcych narodowości) x 2 (pozytywne vs. negatywne ustosunkowanie do własnej nacji) z dwiema grupami kontrolnymi.

OSOBY BADANE I PRZEBIEG BADANIA

Zbadano 128 osób – studentek pierwszego i drugiego roku pedagogiki Uniwersytetu Wrocławskiego. Zostały one przydzielone losowo do dwunastu grup eksperymentalnych i dwóch grup kontrolnych.

Badanie przebiegało w dwóch etapach prowadzonych grupowo. Na pierwszym spotkaniu eksperymentator przedstawiał się jako uczestnik zespołu przeprowadzającego badania międzykulturowe, których rzekomym celem miało być określenie podobieństwa w zakresie wybranych cech osobowości pomiędzy reprezentantami sześciu europejskich narodowości: polskiej, ukraińskiej, rosyjskiej, francuskiej, niemieckiej i węgierskiej.

Po to, by uwiarygodnić przedstawiony cel badania, jego uczestnicy wypełniali trzy testy osobowości: kwestionariusz Rottera służący do pomiaru wewnętrznego i zewnętrznego poczucia kontroli, kwestionariusz Eysencka mierzący poziom introwersji-ekstrawersji oraz test Fenigsteina, Scheiera i Bussa mierzący poziom publicznej i prywatnej przedmiotowej samoświadomości. Wypełnione testy badani podpisali swoim imieniem i nazwiskiem.

Na pierwszym etapie badania stworzono także okoliczności umożliwiające podział badanych na grupy różniące się stosunkiem wobec reprezentantów własnej nacji. W tym celu poproszono badanych o wymienienie co najmniej trzech cech charakteryzujących Polaków oraz przypisanie tym cechom wartości: od „-3” (bardzo negatywna cecha) do „3” (bardzo pozytywna cecha). Dla każdej z osób obliczono średnią wartość dokonanej oceny i według mediany przydzielono do grupy pozytywnie i negatywnie ustosunkowanej do reprezentantów własnej nacji.

Drugi etap badania był przeprowadzony po tygodniu i obejmował właściwe manipulacje oraz pomiar zmiennych zależnych.

Każdy z badanych otrzymywał od eksperymentatora kopertę podpisaną jego imieniem i nazwiskiem, w której znajdowała się informacja o podobieństwie jego osobistego profilu osobowościowego lub profilu typowego Polaka do profilu typowego Europejczyka. Do opisu dołączony był wykres, który obrazował nasilenie trzech cech osobowościowych, stwierdzonych rzekomo u badanego lub typowego Polaka i u typowego przedstawiciela wybranych narodowości. Wśród nacji, których wyniki rzekomo uśredniono, budując profil typowego Europejczyka, znalazły się narodowości wschodnio- i zachodnioeuropejskie będące obiektem większej lub mniejszej niechęci (Ukraińcy, Rosjanie, Niemcy) lub sympatii (Węgrzy, Francuzi) (por. Maciątek, Kurcz, 1992).

W warunkach grupowej informacji zwrotnej na temat bardzo dużego, umiarkowanego podobieństwa lub braku podobieństwa do reprezentantów innych narodowości europejskich informacja brzmiała następująco:

„Wyniki naszych badań wykazały, że profil psychologiczny Polaka nie różni się od profilu psychologicznego reprezentantów innych narodowości europejskich (warunki bardzo dużego podobieństwa); różni się od profilu psychologicznego typowego reprezentanta innych narodowości europejskich w zakresie dwóch cech (warunki umiarkowanego podobieństwa); jest niepowtarzalny i bardzo wyraźnie różni się od profilu psychologicznego typowego reprezentanta innych narodowości europejskich (warunki braku podobieństwa). Uwzględnione w tym profilu cechy dotyczą towarzyskości, poziomu koncentracji na sobie i przekonania o możliwości kontroli zdarzeń. Z badań psychologicznych wynika, że cechy te mają istotny wpływ na funkcjonowanie społeczne człowieka.

Jak obrazuje powyższy wykres, układ tych cech u typowego Polaka prawie dokładnie pokrywa się z ich nasileniem (warunki bardzo dużego podobieństwa); natężenie dwóch cech typowego Polaka różni się, natomiast natężenie jednej cechy jest zbliżone do jej nasilenia (warunki umiarkowanego podobieństwa); jest unikalny i nie występuje u typowego Węgra, Niemca, Rosjanina, Ukraińca czy Francuza (warunki braku podobieństwa). Ze względu na przejrzystość wykresu wyniki uzyskane przez reprezentantów tych narodowości zostały uśrednione i przedstawione jako rezultaty typowego Europejczyka”.

W warunkach personalnej informacji na temat bardzo dużego, umiarkowanego podobieństwa lub braku podobieństwa do reprezentantów innych narodowości europejskich informacja brzmiała następująco:

„Wyniki naszych badań wykazały, że Twój profil psychologiczny różni się bardzo wyraźnie od profilu psychologicznego typowego Polaka, a jednocześnie jest bardzo zbliżony do wyników typowych reprezentantów innych zbadanych przez nas narodowości europejskich (warunki bardzo dużego podobieństwa do reprezentantów innych nacji); jest podobny do profilu Polaka w zakresie dwóch cech, a w zakresie jednej cechy jest podobny do wyników typowego reprezentanta innych zbadanych przez nas narodowości europejskich (warunki umiarkowanego podobieństwa do reprezentantów innych nacji); jest bardzo podobny do profilu typowego Polaka i jednocześnie znacząco różni się od wyników typowego reprezentanta innych zbadanych przez nas narodowości europejskich (warunki braku podobieństwa do reprezentantów innych nacji). Uwzględnione w tym profilu cechy dotyczą towarzyskości, uległości wobec innych i przekonania o możliwości kontroli zdarzeń życiowych. Z badań psychologicznych wynika, że cechy te mają istotny wpływ na funkcjonowanie społeczne człowieka.

Jak pokazuje powyższy wykres, układ tych cech u Ciebie zupełnie odbiega od układu cech uzyskanych przez typowego Polaka, a jednocześnie jest bardzo podobny do wzoru wyników uzyskanych przez ... (warunki bardzo dużego podobieństwa do reprezentantów innych nacji); jest podobny do wyników typowego Polaka w zakresie dwóch cech, natężenie jednej natomiast jest zbliżone do jej nasilenia u... (warunki umiarkowanego podobieństwa do reprezentantów innych nacji); jest bardzo podobny do wyników typowego Polaka, a jednocześnie zupełnie odbiega od wzoru wyników uzyskanych przez (warunki braku podobieństwa do reprezentantów innych nacji) typowego Węgra, Niemca, Rosjanina, Ukraińca czy Francuza (ze względu na przejrzystość wykresu wyniki uzyskane przez reprezentantów tych narodowości zostały uśrednione i przedstawione jako rezultaty typowego Europejczyka)”.

TOŻSAMOŚĆ NARODOWA A OCENA OBCYCH NARODOWOŚCI

Po zapoznaniu się z informacjami zwrotnymi badani wypełniali trzy kwestionariusze. Pierwszy z nich zawierał dwa pytania sprawdzające skuteczność manipulacji. Jedno z nich miało określić skuteczność wpływu osobistej informacji o podobieństwie do innych narodowości i brzmiało: W jakim stopniu czujesz się podobny pod względem psychologicznym do przedstawicieli innych narodowości europejskich? Drugie z pytań sprawdzało efektywność manipulacji podobieństwem w sytuacji, gdy badani otrzymywali grupową informację zwrotną, i brzmiało następująco: W jakim stopniu, Twoim zdaniem, Polacy są podobni pod względem psychologicznym do innych narodowości europejskich? Odpowiedzi na te pytania mieli udzielić na skali pięciostopniowej, gdzie „1” – oznaczało bardzo duże podobieństwo, „5” – minimalne podobieństwo.

Kolejny kwestionariusz zawierał miary ustosunkowania wobec reprezentantów obcych narodowości. Postawę wobec każdej z sześciu ocenianych narodowości badani wyrażali, wymieniając co najmniej trzy cechy, które ich zdaniem charakteryzują jej reprezentantów, oraz przypisując tym cechom określoną walencję. Wartość każdej z cech była wyrażana na osobnej skali, przyjmującej wartości od „-3” (bardzo negatywna cecha) do „3” (bardzo pozytywna cecha). Na podstawie tych wypowiedzi zbudowano główny wskaźnik ustosunkowania, obliczany jako iloraz sumy wartości przypisanych wymienionym cechom oraz ich liczby.

W pierwszej kolejności badani określali stosunek wobec narodowości, do której mieli rzekomo być podobni, a następnie wobec reprezentantów pozostałych nacji.

Sprawdzian skuteczności manipulacji

Manipulacja poziomem sugerowanego podobieństwa narodowego do reprezentantów innych narodowości okazała się skuteczna. Świadczy o tym fakt, że na stopień spostrzeganego przez badanych podobieństwa Polaków do innych nacji miała wpływ interakcja pomiędzy poziomem sugerowanego podobieństwa do przedstawicieli innych narodowości a przedmiotem informacji o tym podobieństwie (odniesionym osobiście do badanych lub całej narodowości) – $F(2,102) = 4,80; p < 0,01$). Polegała ona na tym, że osoby informowane o bardzo dużym narodowym podobieństwie do reprezentantów innych nacji europejskich oceniały je jako wyższe niż osoby informowane o umiarkowanym podobieństwie ($F(1,102) = 2,70; p < 0,1$) lub o jego braku ($F(1,102) = 15,46; p < 0,0001$). Dwie ostatnie grupy również różniły się pomiędzy sobą w taki sposób, że osoby, którym sugerowano brak podobieństwa do obcych narodowości, spostrzegały je jako znacząco niższe niż osoby informowane o umiarkowanym podobieństwie ($F(1,102) = 4,87; p < 0,02$). Zastosowane manipulacje nie miały wpływu na wyniki osób informowanych o podobieństwie osobistym.

Skuteczność manipulacji informacją o osobistym podobieństwie badanych do reprezentantów innych narodowości europejskich jest o tyle niejasna, że wpływ na spostrzegane osobiste podobieństwo do obcych nacji miała również manipulacja poziomem narodowego podobieństwa. Uzyskano bowiem efekt główny natężenia sugerowanego podobieństwa ($F(1,103) = 2,98; p < 0,05$), a nie stwierdzono interakcji tego czynnika z przedmiotem informacji o tym podobieństwie ($F < 1$).

Jednak oddziaływanie poziomu sugerowanego podobieństwa było zgodne z zamierzeniami i polegało na tym, że badani spostrzegali wyższe osobiste podobieństwo do obcych narodowości w warunkach, gdy byli informowani o bardzo dużym lub umiarkowanym podobieństwie (osobistym lub narodowym) niż wtedy, gdy dowiadywali się o jego braku ($F(1,103) = 5,23; p < 0,02$). Dwie pierwsze grupy nie różniły się pomiędzy sobą w tym zakresie.

Wpływ manipulacji eksperymentalnych na ocenę reprezentantów obcych narodowości

W pierwszej kolejności sprawdzano wpływ manipulacji eksperymentalnych na ocenę reprezentantów poszczególnych narodowości traktowanych odrębnie. W większości przypadków uzyskiwano istotną interakcję pomiędzy poziomem sugerowanego podobieństwa a stosunkiem do własnej nacji.

TOŻSAMOŚĆ NARODOWA A OCENA OBCYCH NARODOWOŚCI

Rys. 1. Wpływ poziomu sugerowanego osobistego lub narodowego podobieństwa do reprezentantów obcych narodowości oraz stosunku do własnej nacji na ocenę Ukraińców (istotny efekt interakcji $p < 0,0008$)

W odniesieniu do oceny Ukraińców, a więc nacji obciążonej szczególnie negatywnym stereotypem, interakcja pomiędzy tymi czynnikami (rys. 1) ($F(2,95) = 7,66; p < 0,0008$) miała wpływ jedynie na osoby negatywnie ustosunkowane do własnej nacji. Oddziaływanie tych czynników polegało na tym, że osoby te oceniały Ukraińców znacznie przychylniej w warunkach, gdy były informowane o braku osobistego czy narodowego podobieństwa do innych nacji europejskich ($\bar{x} = 1,17$) niż wtedy, gdy dowiadywały się o umiarkowanym ($\bar{x} = -0,27; F(1,101) = 9,8; p < 0,002$) lub wysokim osobistym czy grupowym podobieństwie do nich ($\bar{x} = -0,55; F(1,101) = 14,17; p < 0,0002$). Wyniki grupy, w której silnie została podkreślona tożsamość narodowa, różniły się także od rezultatów grupy kontrolnej złożonej z osób pozytywnie ustosunkowanych do własnej nacji ($\bar{x} = -0,25; F(1,108) = 6,25; p < 0,01$). Można więc uznać, że informacja wzmacniająca poczucie tożsamości narodowej doprowadziła do redukcji uprzedzeń wobec Ukraińców u osób o pozytywnej tożsamości narodowej.

KINGA LACHOWICZ-TABACZEK

Rys. 2. Wpływ poziomu sugerowanego osobistego lub narodowego podobieństwa do reprezentantów obcych narodowości oraz stosunku do własnej nacji na ocenę Niemców (istotny efekt interakcji $p < 0,002$)

Również na ocenę Niemców w istotnym stopniu wpływała interakcja pomiędzy poziomem sugerowanego podobieństwa do innych nacji a stosunkiem do własnej narodowości (rys. 2) ($F(2,98) = 6,24; p < 0,002$). Tym razem jednak efekt ten ujawnił się w grupie osób negatywnie ustosunkowanych do Polaków i polegał na tym, że badani ci oceniali Niemców znacznie bardziej pozytywnie w warunkach, gdy byli informowani o bardzo dużym osobistym lub narodowym podobieństwie do innych nacji europejskich ($\bar{x} = 1,02$) niż w sytuacji, gdy dowiadawali się o umiarkowanej odrębności od nich ($\bar{x} = -0,66; F(1,114) = 14,16; p < 0,0002$) lub braku takiego podobieństwa ($\bar{x} = 0,07; F(1,104) = 4,78; p < 0,03$). Wyniki grupy o negatywnej tożsamości narodowej, informowanej o bardzo dużym własnym lub narodowym podobieństwie do innych nacji, ujawniły wzrost sympatii do Niemców również w porównaniu z wynikami grupy kontrolnej tych osób ($\bar{x} = 0,02$) ($F(1,113) = 3,59; p < 0,06$). Można więc stwierdzić, że w kategoriach bezwzględnych w tych warunkach nastąpiła redukcja niechęci do Niemców.

Sprawdzano również wpływ stosowanych manipulacji na średnią z ocen wszystkich branych pod uwagę narodowości. Analiza ta wykazała ponownie istotny wpływ interakcji pomiędzy poziomem sugerowanego podobieństwa do innych nacji i stosunkiem do własnej narodowości ($F(2,98) = 3,13; p < 0,048$) (rys. 3). Tym razem czynniki te oddziaływały zarówno na osoby, które miały pozytywny, jak i negatywny stosunek do Polaków. Badani niechętnie nastawieni do własnej nacji oceniali inne narodowości bardziej pozytywnie wtedy, gdy byli informowani o bardzo dużym osobistym lub narodowym podobieństwie do nich niż wtedy, gdy otrzymywali informację o podobieństwie umiarkowanym lub jego braku ($F(1,104) = 7,70; p < 0,006$).

Rys. 3. Wpływ poziomu sugerowanego osobistego lub narodowego podobieństwa do reprezentantów obcych narodowości oraz stosunku do własnej nacji na uśrednioną ocenę pięciu narodowości europejskich (istotny efekt interakcji $p < 0,048$)

Natomiast osoby pozytywnie ustosunkowane do Polaków reagowały zwiększeniem przychylności do reprezentantów innych narodowości w warunkach podkreślenia braku podobieństwa do reprezentantów innych nacji w porównaniu z grupą informowaną o umiarkowanym lub bardzo dużym podobieństwie do nich ($F(1,104) = 3,15; p < 0,07$). Wyniki grup, w których obserwowano najniższe i najwyższe oceny pięciu europejskich nacji, nie różniły się od rezultatów odpowiednich grup kontrolnych.

INTERPRETACJA WYNIKÓW

Wyniki eksperymentu pokazały, że różne poziomy zaangażowania tożsamości narodowej mogą doprowadzić do wzrostu lub redukcji niechęci wobec innych nacji.

Zgodnie z hipotezami wyprowadzonymi z założeń teorii tożsamości społecznej, redukcję uprzedzeń osiągnięto zarówno w warunkach gratyfikujących narodowe dążenia tożsamościowe, jak i w okolicznościach osłabiających identyfikację narodową. Każdy z tych efektów obserwowano u innej grupy osób i w odniesieniu do innej narodowości będącej przedmiotem oceny.

Potwierdziły się przewidywania, zgodnie z którymi wyraźne podkreślenie tożsamości narodowej (poprzez zaznaczenie braku osobistego lub grupowego podobieństwa do innych narodowości europejskich) powinno powodować redukcję uprzedzeń u osób o pozytywnej tożsamości narodowej. Wpływ ten ujawnił się u nich poprzez zmianę ich stosunku do Ukraińców na zdecydowanie bardziej pozytywny. Również – zgodnie z hipotezami – warunki osłabiające tożsamość narodową (w których wskazywano na bardzo duże personalne lub grupowe podobieństwo badanych do reprezentantów innych nacji) zmniejszały niechęć do innych nacji wśród osób o negatywnej tożsamości narodowej. Przejawiało się to w zmianie ich stosunku do Niemców na znacząco bardziej przychylny. Ze względu na to, że obie tendencje zaznaczyły się w porównaniu z wynikami grupy kontrolnej, można je traktować jako efekty redukcji uprzedzeń.

Podobne tendencje zaobserwowano również dla średniej oceny wszystkich branych pod uwagę narodowości. Ze względu jednak na to, że zaznaczyły się one pomiędzy grupami eksperymentalnymi, należy je uznać za efekty osłabienia lub zmniejszenia przychylności wobec innych narodowości, a nie jako efekty redukcji czy wzbudzania uprzedzeń. Wyniki te również pokazały, że warunki wzmacniające lub zagrażające tożsamości narodowej działają inaczej w przypadku osób pozytywnie i negatywnie nastawionych do własnej nacji. Pierwsza grupa osób miała tendencję do bardziej przychylniej oceny innych narodowości w warunkach podkreślających tożsamość narodową i była skłonna do bardziej negatywnej ich oceny w okolicznościach zagrażających tożsamości

TOŻSAMOŚĆ NARODOWA A OCENA OBCYCH NARODOWOŚCI

narodowej. Odwrotnie reagowały osoby negatywnie nastawione do Polaków; obserwowano u nich wzrost sympatii do reprezentantów innych nacji po uzyskaniu informacji naruszającej tożsamość narodową i jej spadek w warunkach podkreślających unikalność polskiej nacji.

Obie grupy osób miały najmniej sympatii do innych narodowości w warunkach zaznaczających odrębność Polaków od reprezentantów obcych narodowości (poprzez wykazanie umiarkowanego podobieństwa do nich).

Silniej jednak działała ta informacja na badanych negatywnie nastawionych do własnej nacji.

Wyniki te potraktowane łącznie mogą więc wskazywać na to, że tożsamość narodowa może być czynnikiem sprzyjającym powstawaniu uprzedzeń na zasadzie dwóch odrębnych mechanizmów: motywacyjnego oraz poznawczego. Pierwszy z nich związany jest z obroną wizerunku własnej nacji, drugi – z wyodrębnieniem kategorii własnej grupy i efektem akcentuacji. Mechanizm motywacyjny działa u osób o pozytywnej tożsamości narodowej, które dążą do polepszenia wizerunku własnej nacji i osiągają ten cel m.in. poprzez deprecjonowanie innych narodowości. Dlatego też dostarczenie tej grupie osób informacji wzmacniającej tożsamość mogło zaktywizować pozytywne aspekty obrazu własnej nacji i zredukować tendencję do obniżania wartości reprezentantów innych narodowości. Naruszenie tożsamości narodowej natomiast wzbudziło tendencję do odróżnienia się i zwiększyło niechęć wobec obcych.

Mechanizm poznawczy stosuje się do osób o negatywnej tożsamości narodowej, które nie są skłonne do obrony własnej nacji, ale mają świadomość granic kategorii własnej grupy narodowościowej. Ich niechęć do reprezentantów innych narodowości może być wynikiem wyolbrzymiania różnic pomiędzy nimi a przedstawicielami własnej nacji. Dostarczenie więc tym osobom informacji naruszającej poznawczą bazę tożsamości, tj. rozmywającej granicę pomiędzy własną a innymi narodowościami, mogło spowodować spadek niechęci do reprezentantów innych nacji. Natomiast informacja podkreślająca te granice mogła nasilać uprzedzenia.

Powstaje jednak pytanie, dlaczego zaangażowanie tożsamości narodowej wpłynęło tak wyraźnie na postawy osób o pozytywnej i negatywnej tożsamości narodowej tylko wobec pewnych nacji. W przypadku pierwszej grupy osób szczególnie wyraźnie zmienił się ich stosunek do Ukraińców, w przypadku drugiej – ich postawy wobec Niemców.

Wydaje się, że różnice we wpływie zaangażowania tożsamości narodowej na stosunek do innych obiektów uprzedzeń w przypadku obu typów osób mogą świadczyć o odmiennych mechanizmach tworzenia się pozytywnej i negatywnej tożsamości narodowej. Związane są one najprawdopodobniej z odmiennym kierunkiem porównań z obcymi narodowościami. Uzyskane w tym badaniu wyniki wydają się sugerować, że tak jak osoby pozytywnie ustosunkowane do własnej nacji budują swoją tożsamość narodową poprzez porównania w dół, tj.

z narodowościami, w których stereotyp wpisane są wymiary opisujące ich słabość ekonomiczną i polityczną (co ma miejsce w przypadku Ukraińców), tak osoby negatywnie oceniające własną nację budują swoją tożsamość narodową na porównaniach w górę, tj. z narodowościami, którym stereotypowo przypisywane są wysokie osiągnięcia (wśród nich znajdują się Niemcy). Osoby o pozytywnej tożsamości narodowej, dostrzegając gorsze położenie wybranych narodowości, wzmacniają przez to pozytywny wizerunek własnej nacji. Osoby negatywnie ustosunkowane do własnej grupy narodowościowej nabywają i/lub utrzymują swoją niechętną postawę wtedy, gdy dostrzegają znaczące różnice pomiędzy obcymi narodowościami a przedstawicielami własnej nacji świadczące na niekorzyść tych ostatnich.

WNIOSKI KOŃCOWE

Wyniki badania pokazują, że stosunek do innych narodowości związany jest z poczuciem tożsamości narodowej. Jednocześnie zostały potwierdzone hipotezy postawione na podstawie teorii tożsamości społecznej, zgodnie z którymi działanie zarówno na poznawczy, jak i motywacyjny komponent tożsamości narodowej może spowodować redukcję niechęci do innych narodowości.

Wyniki te wskazują także na wzajemne zależności pomiędzy różnymi metodami zaspokajania motywów tożsamościowych. Zamiennie okazały się bowiem działać dwie techniki zabezpieczające tożsamość społeczną: jedna – oparta na deprecjonowaniu innych nacji, druga – na wzmacnianiu przekonania o unikalności własnej społeczności. Z tej obserwacji wynika przewidywanie, zgodnie z którym uprzedzenia narodowościowe powinny występować w minimalnym stopniu w społecznościach budujących swoją tożsamość na wymiarach, które są charakterystyczne tylko dla nich, a nie odnoszą się do innych nacji.

Przewidywanie to dotyczy jednak tylko członków społeczności mających pozytywny stosunek do innych jej reprezentantów. Podkreślenie bowiem unikalności własnej nacji wywołało u osób negatywnie oceniających własną narodowość tendencję przeciwną, polegającą na wzroście niechęci do obcych nacji. Rezultat ten można interpretować w kategoriach teorii tożsamości społecznej jako skutek zwiększenia wyrazistości granic własnej grupy i nasilenia w związku z tym efektu akcentuacji.

Opisane rezultaty wskazują więc, że po to, by zredukować uprzedzenia u osób negatywnie nastawionych do

własnej grupy narodowościowej, należy jeszcze bardziej zneutralizować ich związki z nią. Ten sam cel natomiast można osiągnąć w przypadku osób o pozytywnej tożsamości narodowej, podbudowując ich dumę z przynależności do własnej nacji.

Jednocześnie należy podkreślić, iż efekty redukcji uprzedzeń zaznaczyły się wyraźniej w stosunku do pewnych narodowości; u osób o pozytywnej tożsamości narodowej – w odniesieniu do Ukraińców, u osób o negatywnej identyfikacji narodowej – w odniesieniu do Niemców. Wyniki te mogą więc świadczyć o tym, że tożsamość narodowa osób negatywnie i pozytywnie ustosunkowanych do Polaków budowana jest w opozycji do innych narodowości. Jako obiekt uprzedzeń wybierane są najprawdopodobniej te nacje, które z racji historycznych albo ich aktualnej kondycji gospodarczo-politycznej mogą być źródłem korzystnych lub niekorzystnych porównań. Osoby o pozytywnej tożsamości narodowej zapewne kształtują ocenę własnej nacji poprzez porównanie ze społecznościami, które mogą być oceniane niżej od własnej grupy narodowej i których zdeprecjonowanie daje poczucie wyższości. Osoby o negatywnej tożsamości narodowej budują niechętny stosunek do własnej nacji na porównaniach z narodowościami, które dostarczają powodów do utrzymywania negatywnego stosunku do własnej nacji.

Można więc przypuszczać, że u obu typów osób negatywny stosunek do obcych narodowości pełni odmienne funkcje. Ci, którzy lubią własną nację, deprecjonują reprezentantów innych narodowości po to, by tę sympatię utrzymać. Natomiast osoby niechętnie nastawione do własnej narodowości nie lubią innych nacji dlatego, że są one przyczyną negatywnej oceny reprezentantów własnej grupy narodowej. Zapewne wybór określonej społeczności jako obiektu uprzedzeń wynika z treści stereotypu kształtowanego w wyniku relacji z daną narodowością i procesów historycznych nadających jej wizerunek przedmiotu lekceważenia lub podziwu. Rozważając możliwość praktycznego wykorzystania uzyskanych rezultatów do redukcji uprzedzeń, należałoby wziąć pod uwagę zarówno sposób angażowania tożsamości narodowej, jak też zasięg tych oddziaływań. Po pierwsze, informacja podkreślająca identyfikację z własną grupą narodową powinna zaznaczać takie aspekty wizerunku własnej nacji, które nie służą jako kryterium porównań z innymi narodami. Sytuacja taka ma miejsce wtedy, gdy sugeruje się unikalność charakterystyki psychologicznej określonej nacji. Przeciwny skutek, tj. nasilenie uprzedzeń, powinno mieć działanie polegające na zaznaczeniu tożsamości grupy narodowej poprzez wykazanie jej lepszego położenia od innych narodowości na tym samym wymiarze, np. zdolności do kooperacji czy też umiejętności pokonania kryzysu gospodarczego.

Po drugie, praktyczne wykorzystanie rezultatów tych badań musi bazować na precyzyjnym skierowaniu komunikatów podbudowujących lub godzących w tożsamość narodową do odpowiedniej grupy osób – pozytywnie lub negatywnie nastawionych do własnej nacji. Każda z tych technik bowiem powoduje osłabienie uprzedzeń u jednej grupy osób, ale ich nasilenie u drugiej.

Odnosząc stwierdzone w tych badaniach prawidłowości do zachodzącego obecnie procesu jednoczenia się państw europejskich można przypuszczać, że nieuchronnie związany z tym faktem element zaznaczania podobieństw pomiędzy narodami może działać pozytywnie na stosunek do ich reprezentantów tylko u osób niechętnie nastawionych do własnej nacji. U osób pozytywnie nastawionych do własnej grupy narodowości skutkiem tych procesów może być wzrost niechęci do innych nacji. Właśnie na te osoby powinny być skierowane oddziaływania polityki społecznej, podkreślające odrębność i unikalność narodowości, której są reprezentantami. Wyniki tych badań pokazują jednocześnie, że w przeciwieństwie do pojawiających się głosów krytycznych w stosunku do teorii tożsamości społecznej, zarzucających jej zagubienie istoty grupy (Worchel, 1996), koncepcja ta ma wiele praktycznych odniesień, które mogą być stosowane na szeroką skalę do zjawisk dotyczących realnych grup społecznych.

BIBLIOGRAFIA

- Adorno, T. W., Frenkel-Brunswick, E., Levinson, D. J., Sanford, R. N. (1950). *The authoritarian personality*. New York: Harper.
- Allen, V. L., Wilder, D. A. (1975). Categorization, belief similarity and group discrimination. *Journal of Personality and Social Psychology*, 32, 971-997.
- Allport, G. W. (1954). *The nature of prejudice*. Massachusetts-Palo Alto-London: Addison-Wesley.
- Altmeyer, B. (1994). *Enemies of freedom*. San Francisco-London: Jossey-Bass Publisher.
- Arkin, R. M., Appelman, A. J., Burger, J. M. (1980). Social anxiety, self-presentation, and self-serving bias in casual attribution. *Journal of Personality and Social Psychology*, 38, 23-35.
- Billig, M., Tajfel, H. (1973). Social categorisation and similarity in intergroup behavior. *European Journal of Social Psychology*, 3, 27-52.
- Brewer, M. B. (1979a). The role of ethnocentrism in intergroup conflict. [W:] W. A. Austin, S. Worchel (red.), *The psychology of interpersonal relations* (s. 71-84). Monterey, Cal.: Brooks/Cole.
- Brewer, M. B. (1979b). In-group bias in the minimal intergroup situation: A cognitive-motivational analysis. *Psychological Bulletin*, 2, 307-324.
- Brigham, J. C. (1971). Ethnic stereotypes. *Psychological Bulletin*, 76, 15-38.

TOŻSAMOŚĆ NARODOWA A OCENA OBCYCH NARODOWOŚCI

- Brown, R. J. (1984). The role of similarity in intergroup relations. [W:] H. Tajfel (red.), *The social dimension* (vol. 2). Cambridge, England: Cambridge University Press.
- Brown, R. J. (1996). Tajfel's contribution to the reduction of intergroup conflict. [W:] W. P. Robinson (red.), *Social groups and identities* (s. 169-190). Oxford: Butterworth-Heinemann.
- Brown, R. J., Abrams D. (1986). The effects of intergroup similarity and goal interdependence on intergroup attitudes and task performance. *Journal of Experimental Social Psychology*, 22, 78-92.
- Byrne, D. (1969). Attitudes and attraction. [W:] L. Berkowitz (red.), *Advances in experimental social psychology* (vol. 4). New York: Academic Press.
- Crocker, J., McGraw, K. M., Thompson, L. L., Ingerman, C. (1987). Downward comparison and evaluations of others: Effects of self-esteem and threat. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52, 907-916.
- Dollar, J., Miller, N. R., Mowrer, O. H., Sears, R. R. (1939). *Frustration and aggression*. New Haven: Yale University Press.
- Gardner, R. C. (1994). Stereotypes as consensual beliefs. [W:] M. Olson, M. P. Zanna (red.), *The psychology of prejudice. The Ontario Symposium* (vol. 7). Hillsdale: Erlbaum.
- Fishbein, H. D. (1996). *Peer prejudice and discrimination*. Colorado: Westview Press.
- Good, L. R., Nelson, D. A. (1973). Effects of person-group and intragroup attitude similarity on perceived group attractiveness and cohesiveness. *Psychological Reports*, 33, 551-600.
- Greenwald, A. G., Pratkanis, A. L. (1984). The self. [W:] N. S. Wyer, T. K. Srull (red.), *Handbook of social cognition* (s. 129-178). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Henderson-King, E., Henderson-King, D., Zhermer, N., Posokhova, S., Chiker, V. (1997). In-group favouritism and perceived similarity: A look at Russians' perception in the post-Soviet era. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 23, 1013-1021.
- Hogg, M. A., Abrams D. (1988). *Social identifications: A social psychology of intergroup relations and group processes*. New York: Routledge.
- Jarymowicz, M. (1989). Próba konceptualizacji pojęcia „tożsamość”: spostrzegana odrębność JA-INNI jako atrybut własnej tożsamości. *Przegląd Psychologiczny*, 32, 3, 655-669.
- Jarymowicz, M. (1992). Tożsamość jako efekt rozpoznawania siebie wśród swoich i obcych. [W:] P. Boski (red.), *Tożsamość a odmiennosc kulturowa* (s. 213-275). Warszawa: Instytut Psychologii PAN.
- Jarymowicz, M. (red.) (1994). *Poza egocentryczną perspektywą widzenia siebie i świata*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN.
- Jarymowicz M. (1994a). Poznawcza indywidualizacja a społeczne identyfikacje: model zależności pomiędzy odrębnością schematów Ja-My/Inni i gotowością do identyfikowania się z innymi. [W:] M. Jarymowicz (red.), *Poza egocentryczną perspektywą widzenia siebie i świata* (s. 107-125). Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN.
- Kwiatkowska A. (1994). O funkcjach podziału na swoich i obcych: tożsamościowe uwarunkowania społecznych kategoryzacji. [W:] M. Jarymowicz (red.), *Poza egocentryczną perspektywą widzenia siebie i świata* (s. 37-59). Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN.
- Lalonde, R. N., Gardner, R. C. (1989). An intergroup perspective on stereotype organisation and processing. *British Journal of Social Psychology*, 28, 289-303.
- LeVine, R. A., Campbell, D. T. (1972). *Ethnocentrism: Theories of conflict, ethnic attitudes, and group behavior*. New York: Wiley.
- Maciątek, J., Kurcz, I. (1992). Stereotypy różnych narodowości występujące u dorosłych Polaków. [W:] Z. Chlewiński, I. Kurcz (red.), *Stereotypy i uprzedzenia*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN. „Kolokwia Psychologiczne”, t. 1.
- Mummendey, A., Schreiber, H. J. (1984). Social comparison, similarity, and intergroup favouritism: A replication. *European Journal of Social Psychology*, 14, 231-233.
- Newcomb, T. M., Turner, R. H., Converse, P. E. (1970). *Psychologia społeczna*. Warszawa: PWN.
- Oakes, P. (1987). The salience of social categories. [W:] J. C. Turner (red.), *Rediscovering the social group: A self-categorisation theory* (s. 117-141). Oxford, England: Basil Blackwell.
- Pettegrew, T. F. (1958). Personality and sociocultural factors in intergroup attitudes: A cross-national comparison. *Journal of Conflict Resolution*, 2, 29-42.
- Pettegrew, T. F. (1959). Regional differences in anti-Negro prejudice. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 59, 28-36.
- Poppe, E. (1997). *Patriotism, nationalism and ingroup-outgroup evaluations of pupils and parents in 6 Eastern European countries*. Unpublished manuscript.
- Roccas, S., Schwartz, S. H. (1993). Effects of intergroup similarity on intergroup relations. *European Journal of Social Psychology*, 23, 581-595.
- Rokeach, M. (1960). *The open and closed mind*. New York: Basic Books.
- Seago, D. W. (1947). Stereotypes: Before Pearl Harbour and after. *The Journal of Psychology*, 23, 55-63.
- Schwartz, S. H., Struch, N. (1989). Values, stereotypes, and intergroup antagonism. [W:] D. Bar-Tal, C. F. Graumann, A. Kruglanski, W. Stroebe, *Stereotyping and prejudice* (s. 151-167). New York: Springer-Verlag.
- Stroebe, W., Insko, C. A. (1989). Stereotype, prejudice, and discrimination: Changing conceptions in theory and research. [W:] D. Bar-Tal, C. F. Graumann, A. Kruglanski, W. Stroebe, *Stereotyping and prejudice*. New York: Springer-Verlag.
- Stephan, W. G. (1985). Intergroup relations. [W:] G. Lindzey, E. Aronson (red.), *Handbook of social psychology* (vol. 2, s. 599-658). New York: Random House.
- Tajfel, H. (1969). Cognitive aspects of prejudice. *Journal of Social Issues*, 25, 79-97.
- Tajfel, H. (1982). Social psychology of intergroup relations. *Annual Review of Psychology*, 33, 1-39.
- Tajfel, H., Billig, M., Bundy, R., Flament, C. (1971). Social categorisation and intergroup behaviour. *European Journal of Social Psychology*, 1, 149-178.
- Tajfel, H., Turner, J. C., (1979). An integrative theory of intergroup conflict. [W:] W. A. Austin, S. Worchel (red.), *The social*

KINGA LACHOWICZ-TABACZEK

psychology of intergroup relations (s. 33-47). Monterey, Cal.: Brooks/Cole.

Tajfel, H., Wilkes, A. L., (1963). Classification and quantitative judgement. *British Journal of Psychology*, 54, 101-114.

Trzebińska, E. (1992). Zaangażowanie własnej tożsamości narodowej jako czynnik modyfikujący ustosunkowania wobec przedstawicieli grup mniejszościowych. [W:] Z. Chlewiński, I. Kurcz (red.), *Stereotypy i uprzedzenia*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN. „Kolokwia Psychologiczne”, t. 1.

Turner, J. C., (1975). Social comparison and social identity: Some prospects for group behaviour. *European Journal of Social Psychology*, 5, 5-34.

Turner, J. C. (1978). Social comparison, similarity, and ingroup favoritism. [W:] H. Tajfel (red.), *Differentiation between social groups: Studies in the social psychology of intergroup relations* (s. 152-169). London: Academic Press.

Turner, J. C. (1987). *Rediscovering the social group: A self-categorisation theory*. Oxford: Basil Blackwell.

Turner, J. C., Brown, R. J., Tajfel, H. (1979). Social comparison and group interest in ingroup favouritism. *European Journal of Social Psychology*, 9, 187-204.

Wilder, D. A. (1978). Reduction of intergroup discrimination through individuation of the out-group. *Journal of Personality and Social Psychology*, 36, 1361-1374.

Wolak, K. (1994). O spostrzeganiu i ocenianiu Onych z perspektywy Ja/My. [W:] M. Jarymowicz (red.), *Poza egocentryczną perspektywą widzenia siebie i świata* (s. 173-188). Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN.

Worchel, S. (1996). Emphasizing the social nature of groups in a developmental framework. [W:] J. L. Nye, A. M. Brower (red.), *What's social about social cognition?* (s. 261-284). Thousand Oaks: Sage Publications.

Worchel, S., Axsom, D., Ferris, F., Samaha, G., Schweizer, S. (1978). Determinants of the effect of intergroup cooperation on intergroup attraction. *Journal of Conflict Resolution*, 22, 429-439.

Wylie, R. (1979). *The self-concept* (vol. 2). Lincoln: University of Nebraska Press.